

Pozsony Ferenc

VÁZLAT HÁROMSZÉK NÉPI KULTÚRÁJÁRÓL

A történelmi Háromszék területe évszázadokon át, egészen az 1867-es kiegyezést követő vármegyésítésig, három belső adminisztratív egységre (Sepsi-, Orbai- és Kézdiszékre) tagolódott. Akkor csatolták hozzá a korábban Udvarhelyszékhez tartozó Bardóc fiúszéket is, melyet Miklósvár fiúszékkel együtt Erdővidéknek nevez a szakirodalom. Ez a tény alapvetően meghatározta az egyes székekben élő családok, közösségek gazdasági, társadalmi és kulturális kapcsolatrendszerét, valamint arculatát.

A 2011-es hivatalos népszámlálás idején a megyének összesen 210 177 lakosa volt, melynek 73,7%-a magyarnak, 22,1%-a románnak, 4,1%-a pedig romának (cigánynak) vallotta önmagát. A térség legjelentősebb folyóvize az Olt és annak mellékfolyója, a Feketeügy. A vidék északi és keleti határain középmagas hegyek találhatók. A Keleti-Kárpátok déli vonulatán a Háromszéki-havasok legmagasabb pontja a Lakóca-tető (1777 m), míg attól délre a Bodzai-havasok 1479 métert érnek el. A megye északi részét a vulkanikus eredetű Dél-Hargita határozza meg, ahol a Szent Anna-tavat övező Csomád-hegység 1301 m magas. A térség középső részében a Bodoki-hegység (1240 m), nyugati felében pedig a Baróti-hegység (1017 m) található.¹ Az Olt folyó kanyarulatában és a Feketeügy medencéjében fekvő Háromszéken találjuk Erdély egyik legjobb mezőgazdasági területét, amit a Keleti-Kárpátok magas hegyei öveznek, s ahol már a 18. századtól kezdődően, majd 1920 után jelentős havasi juhászat is kibontakozott.

A szomszédos Barcaság ugyancsak a Kárpát-kanyarban fekszik, ahonnan a vizek szintén az Olt folyóba ömlenek.² A magas hegyek által körbezárt háromszéki síkság (Szépmező) a régió egyik legtermékenyebb, ugyanakkor legkorábban polgárosult vidéke.³ A 19. század végétől kezdődően itt egyre nagyobb léptékű burgonyatermesztés

1 Kinda–Pozsony 2016. 8–10.

2 Lásd Mohay 2011. 857.

3 Kósa 1990. 358–359., 363.

alakult ki, majd az 1989-es rendszerváltozás után a helyben megtermelt zöldség, virág, kenyér és kürtőskalács út menti árusítása is elterjedt.⁴ Mivel ez a síkság a Feketeügy folyótól délre, a Barcaság területén folytatódik tovább, Kósa László a magyarországi tájak 1880–1920 közötti polgárosodásáról írott disszertációjában egy fejezetben mutatta be Barcaságot és Háromszéket.⁵

A barcasági és a háromszéki települések életét évszázadokon át a térség legnagyobb urbánus központja, Brassó városa határozta meg, ahonnan jelentős közlekedési folyosók vezettek minden irányba. Északra, a szomszédos Csíkszék felé az Olt Tusnádfürdői-szorosán, a vidéktől keletre fekvő Moldvába az Ojtozi-hágón és a Bodzai-szoroson át, az Erdélytől délre fekvő Havasalföldre pedig a Tömösi- és a Töröcsvári-hágón át lehetett eljutni. Háromszékről Erdély belső részei felé elsősorban a Bogáti-erdőn, a Rikán vagy Csíkszéken át vezetett jelentősebb út.⁶ A 19. század végi vasútépítés után Brassóból vonattal nyugatra Fogaras és Nagyszeben, valamint Segesvár felé, északra Sepsiszentgyörgyön át Csíkszereda irányába, északkeletre pedig Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen át az Ojtozi-szoros nyugati lábainál fekvő Bereckig lehetett eljutni.

A háromszéki szabad székely családok évszázadokon át elsősorban földműveléssel, állattenyésztéssel és erdőkieléssel foglalkoztak, ugyanakkor fontos szerepet játszottak Magyarország, Erdély keleti határainak védelmében is. Az 1764-es csikmadéfalvi vérengzés után a háromszéki szabad székelyeket a csíkiakkal együtt megfosztották korábbi rendi szabadságjogaiktól, s militáris struktúrákba tagolták be. A lakosság számottevő része az Erdélyi Fejedelemség idején vált jobbágygá, amikor a főemberek és a lófők jelentős része nemesi címet és birtokot szerzett, így a székely falvak szabad közösségei mellett jobbágy és zsellér familiák is megjelentek. A jobbágyok és a zsellérek az 1848-as jobbágyfelszabadítás előtt Háromszék összlakosságának közel felét, vagyis 45,5%-át alkották. Mellettük a szabad katonarendiek aránya 49,9%, a nemeseké pedig 4,3%, míg a polgárságé csekély, 0,3% volt. Kiemeljük, hogy az Apor, Kálnoky, Mikes, Mikó, Szentkereszty család-

4 Kósa 1990. 358–365.; Mohay 2011. 859.

5 Kósa 1990. 358–365.

6 Mohay 2011. 857.

dok tulajdonában egészen a 20. század elejéig, tehát az impériumváltást követő román földreformig, jelentős nagybirtokok maradtak.⁷

A térségben élő nemesi családok a rendi korban vezető szerepet játszottak a katonai életben, majd folyamatosan meghatározták a régió adminisztratív, gazdasági, egyházi, kulturális és társadalmi életét, hatékonyan és folyamatosan közvetítették a nyugat-európai kultúra legújabb eredményeit. Nagyobb belső városi központok és tőkeerős helyi polgárság hiányában, a 19. század végétől fontos szerepet játszottak a polgárosodás és az iparosodás kibontakozásában, valamint polgári egyesületek és intézmények alapításában.⁸ Több településen ipari vállalkozásokat kezdeményeztek, különböző fűrészüzemeket, szeszfőzdeket, üveghutákat, szövőgyárakat és ványolókat alapítottak.⁹ A székelyföldi nemesi családok (Aporok, Dánielek, Kálnokyak, Mikesek, Mikók, Szentkeresztiek stb.) monumentális udvarházai és kastélyai napjainkig fennmaradtak Árkoson, Miklósváron, Mikóújfaluban, Olaszteleken, Torján, Uzonban, Zabolán, Zágonban és Vargyason. A lófő és kisenemesi családok szintén reprezentatív udvarházakat építettek, így a legtöbb kúria Háromszéken, azon belül Bikfalván, Csernátonban és Dálnokon maradt fenn napjainkig.¹⁰

Sepsiszék városi központja Sepsiszentgyörgy, Kézdiszéké pedig Kézdivásárhely. Orbaiszék területén Gelence, Zabola, Kovászna, Zágon évszázadokon át népes, gazdasági téren életerős községek voltak, de közülük végül is csak a borvizeiről, fürdőiről és mofettáiról nevezetes Kovászna vált 1876-ban előbb járási székhellyé, majd csak 1952-től nyerte el városi státuszát. Barót, Erdővidék vásárhelye, társadalmi, oktatási és bányaiipari központja viszonylag későn, csak 1968-tól vált várossá. A szék területén kialakult mezővárosok évszázadokon át fontos szerepet játszottak az adminisztratív, gazdasági, társadalmi, kereskedelmi, egyházi, oktatási életben. Folyamatosan közvetítették a szomszédságukban lévő falvak lakossága felé a legújabb kulturális javakat, meghatározó szerepet játszottak környezetük polgárosodásában majd modernizációjában.¹¹

7 Kósa 1990. 363–364.

8 Demeter–Kisgyörgy 2011

9 Kósa 1990. 363–364.

10 Nagy 2011

11 Pál 2003; Demeter–Kisgyörgy 2011; Incze 2012; Dimény 2018

A háromszéki gazdálkodó családok mindig nagy hangsúlyt fektettek tehetségesebb gyerekeik oktatására, akiket elsősorban Nagyenyeden, Székelyudvarhelyen és Székelykeresztúron, valamint Csíksomlyón tanítottak. Voltak olyan időszakok, amikor a nagyenyedi református kollégium diákjainak 70-80%-a Háromszékről származott. A legtehetségesebb fiatalok nyugat-európai egyetemeken folytatták tovább tanulmányaikat, ahonnan hazatérve, tudásukat szülőföldjük szolgálatába állították, mások pedig Erdély vagy Magyarország különböző vidékein végeztek eredményes értelmiségi munkát.¹² A 17. század végétől a Kantában, a Kézdivásárhely tőszomszédságában alapított Római Katolikus Gimnázium, majd 1859-től kezdődően a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium igen fontos szerepet játszott a háromszéki értelmiségi, elit réteg kiképzésében.¹³

Elsősorban a háromszéki falvakban és mezővárosokban működő iskoláknak, valamint a térségben oktató pedagógusoknak volt köszönhető, hogy számos itt született vagy innen indult fiatal később a magyar nemzeti kultúra kiemelkedő alkotójává, személyiségévé vált. Altorján született báró Apor Péter (1676–1752) történétíró, a *Metamorphosis Transylvaniae* szerzője; Zágónból indult Mikes Kelemen (1690–1761), az első magyar szépprózai alkotás, a *Törökországi levelek* írója; Csernátonban született Bod Péter (1712–1769) művelt protestáns teológus, az első magyar irodalmi lexikon szerzője; az orbaiszéki Kőrösről indult a magyarság őshazájának és eredetének feltárására Csoma Sándor (1784–1842) világhírű Tibet-kutató; Márkosfalváról indult Barabás Miklós (1810–1898), a 19. század egyik legjelentősebb biedermeier stílusú magyar festője; Zabolán született gróf Mikó Imre (1805–1876), kiemelkedő államférfi, gazdaság- és művelődéspolitikus; Nagyajtáról indult Kriza János (1811–1875) unitárius püspök, az első székely népköltési gyűjtemény szerkesztője; Kisbaconban született és alkotott Benedek Elek (1859–1929) közismert népmese-gyűjtő és meseíró; Sepsiszentgyörgyön született és alkotott Gyárfás Jenő (1857–1925), a magyar nemzeti, történeti festészet kiemelkedő alakja.¹⁴

12 Jakó–Juhász 1979. 69.

13 Novák 2015

14 Novák 2015

Mivel a polgárosodás és az individualizálódás viszonylag korán kibontakozott a szék falvaiban, a jobbágyfelszabadítást követő évtizedekben Háromszéken nem következett be a paraszti népművészet olyan utóvirágzása és „kiszíneződése”, mint például Kalotaszegen vagy Torockón. Érdekes jelenség, hogy míg Háromszék a 19. század végén Székelyföld más vidékeihez képest viszonylag gyorsan és korán eltávolodott a tradicionális paraszti életforma archaikusabb elemeitől, népi kultúrájának szerkezetében azonban számos korábbi réteg (például szöveges népköltészet, kalendáris szokásvilág) egészen a közelmúltig tovább élt, fennmaradt.¹⁵

A falusias hagyományok organikus átörökítését az első világháború előbb csak félbeszakította, majd gyökeresebben módosította. A háborús évek (1914–1918) alatt a háromszéki falvakban is gyökeresen átalakultak, átrendeződtek családon belül a nemek, a generációk közötti korábbi kapcsolatok és szerepek. Mivel az új hatalom az impériumváltás utáni évszázadban voltaképp gyarmatként kezelte a vidéket, semmiféle nagyobb befektetést nem kezdeményezett, így sokáig elnapolódott a térség reális modernizációja. Az első nagy háborút követő években Háromszékről elsősorban óromániai, kisebb részben pedig erdélyi nagyvárosok és ipari telepek felé indult migráció. Azonban a második világhégést követő évtizedekben a fiatalok már elsősorban a korábban iparosított regáti, óromániai és erdélyi nagyvárosok felé vándoroltak. Ez a folyamat kiteljesedett és tömegmértűvé vált az 1962-es erőszakos kollektivizálást követő években.

A bukaresti hatalom az 1968-as meggyesítést követő évtizedekben, a háromszéki városok gyors iparosítását és azzal összekapcsolt elrománosítását akarta megvalósítani.¹⁶ Ez a szándék elsősorban Sepsiszentgyörgyön tudott nagyobb mértékben kibontakozni, ahol jelentős román közösségek alakultak ki az 1980-as évek végére. A szék magyar fiataljai az 1970-es évektől kezdődően már kézdivásárhelyi és sepsiszentgyörgyi vállalatoknál kerestek munkát, azoknak szomszédságában telepedtek le és alapítottak családot. Az otthon maradt családtagok tovább szerették volna örökíteni és folytatni a korábbi, elsősorban élelmiszer előállításra irányuló tevékenységeiket, életmintáikat és stratégiáikat.

15 Kónsza 1957; Albert 1973; Pozsony 1984, 2015

16 Novák–Tóth-Bartos–Kelemen 2013

Az 1989-es rendszerváltozást követő években a legtöbb háromszéki família korábbi területén kapta vissza saját termőföldjeit, kaszálóit és erdőségeit. Kezdetben, a család munkaerejére támaszkodva, tovább szerették volna folytatni az 1962-ben megszakadt életstratégiákat, gyakorlataikat, de pár év alatt már azok szereztek jelentősebb előnyt, akik egyre nagyobb földterületeket birtokoltak, s azokat korszerű gépekkel és technológiákkal művelték. A 20–21. századok fordulójára a térségben is kialakult egy tőkeerős mezőgazdasági vállalkozóréteg, akiket a térségben tréfásan *pityókabáróknak* neveztek. Elsősorban a kedvezőbb természeti viszonyoknak és nyitottabb gazdasági mintáknak köszönhetően Háromszék területén újra kibontakozott egy nagyobb léptékű, elsősorban krumpli, gabona és ipari növények termesztésére épülő, szakosodott mezőgazdasági termelés, vállalkozás.¹⁷

A térségben élő nemesi családok a 18. századtól kezdődően más felekezetű és kultúrájú román családokat telepítettek be falvaikba. A szervezett és a spontán migráció révén, fokozatosan érkező havasalföldi és moldvai származású közösségek jelentős mértékben megváltoztatták Háromszék korábbi etnikai és felekezeti szerkezetét. A román személyek 17. század eleji beszivárgását írott források (pl. lustrák) segítségével lehet adatolni, azonban bevándorlásuk és betelepítésük elsősorban a 18. század közepén vált tömeges méretűvé. A korábban érkezett románok jelentős része görögkatolikus hitre tért, azonban a később betelepédettek már megőrizték anyanyelvüket, s megmaradtak ortodox vallásukban. Lakóhelyükön belül csakhamar kápolnákat, új menti keresztek, majd templomokat építettek és egyházi iskolákat alapítottak. Feltörekvő rétegük 1867 után már nemcsak juhászattal foglalkozott, hanem gyapjúfeldolgozásra szakosodott kis vállalkozásokat is alapított, majd szántóföldeket és erdőket vásárolt, s gazdasági erejére támaszkodva már tudatosan felvállalta a helybeli románság érdekképviselését is. Háromszék keleti, *hegy alatti* falvaiban (Berecken, Zabolán, Vajnafalván, Papolcon és Zágonban) az utóbbi két évszázadban egyre számosabb, tőkeerős juhászcsaládok és közösségek alakultak ki. A 18. század során Háromszék délkeleti, magasabban fekvő, hegyes részén, Bodzaforduló környékén, már színromán falusi közösségek is megjelentek. Háromszék délnyugati sávjának etnikai fragmentációja

17 Lásd Kinda 2011, 2017b

elsősorban Trianon után bontakozott ki, majd a 20. század második felében kiteljesedett.¹⁸

A cigányság szintén a 18. század során kezdett egyre nagyobb számban betelepüdni a székbe. Újabb csoportjaik a 19. század közepén érkeztek, amikor az egyesült román fejedelemségek területén a rab-szolga státuszú cigányokat felszabadították, s immár szabadon költöz-
hettek, vándorolhattak. Mivel 1920 után sem Erdélyt, sem Székelyföldet nem választotta el politikai határ a román királyságtól, egyre nagyobb számban jelentek meg a szék határán olyan csoportok, akik az oláh-cigány nyelvjárást és a román nyelvet egyaránt ismerték és beszéltek. Beszivárgásuk különösen a második világháborút követő időszakban bontakozott ki, vált tömeges jelenséggé, amikor a régi szász falvakból elűzött szász famíliák telkei üresen maradtak, s ahol pár év alatt nagy cigány közösségek koncentráálódtak. A korábban érkezett cigány személyek, családok a háromszéki falvak tőszomszédságában éltek, rendszerint hasznos szolgáltatásokat nyújtottak a helybeli székely többségnek, majd fokozatosan nyelvet váltottak a 19. század végéig, s formálisan a magyar egyházakhoz kapcsolódtak.¹⁹

Napjainkban több háromszéki településben (pl. Árkoson, Ozsdolán, Zágonban) az iskolás gyermekek közel fele cigány származású. Az etnikai egyneműsítésre törekvő központi hatalom változatos módszerek segítségével szeretné eltávolítani őket a magyar történelmi egyházaktól, s beépíteni a román liturgiájú neoprotestáns közösségekbe. Azonban kiemeljük, hogy a különböző ajkú és felekezetű háromszéki közösségek egymás kultúráját folyamatosan gyarapították és színezték.

A vidék első történeti, néprajzi és honismereti összefoglalóját Orbán Balázs készítette el, folklórját Kriza János, Benedek Elek, Balázs Márton, Konsza Samu, Albert Ernő, Seres András, Kakas Zoltán és Pozsony Ferenc gyűjtötte össze.²⁰ Habár a háromszéki falvak népi kultúrája viszonylag korán polgárosult, a kutatók egészen a 20. század közepéig nagyszámú régi és újabb stílusú helyi balladát találtak a térségben. Érdekes jelenség, hogy a magyar ajkú cigányok a székelyektől átvett balladákat két-három nemzedékkel később is őrizték a

18 Lásd Kiss-Barna 2012

19 Albert 2000; Pozsony 1993

20 Kriza 1863; Orbán 1868–1873; Kriza–Orbán–Benedek–Sebesi 1882; Balázs 1942; Konsza 1957; Albert 1973; Pozsony 1984, 2015; Kakas 2010

halottaik mellett szervezett virrasztókban.²¹ A vidék szokásvilága szintén a közelmúltig számos archaikus elemet (pl. farsangtemetés, húsvéti határkerülés, tojásírás, szánas locsolkodás) őrzött meg, melyek felújított formában még az 1989-es rendszerváltozás után is népszerűek.²²

Háromszék hagyományos tárgyi kultúráját, építészetét, lakáskultúráját, kézműves mesterségeit, viseleteit Roediger Lajos, Balassa Iván, dr. Kós Károly, Gazda Klára, Szócsné Gazda Enikő, Murádin Beyer Katalin, Furu Árpád és Kinda István dokumentálta.²³ Kiemeljük, hogy a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban és annak külső (csernátoni, kézdivásárhelyi és zabolai) részlegeiben, a háromszéki tárgyi kultúra jelentős emlékanyagát őrzik és mutatják be.

A népi építészet és a kismemesi lakáskultúra kutatói azt emelték ki, hogy a vidék számos településén (pl. Bikfalván, Csernátonban, Dálnokon, Uzonban stb.) még a második világháborút kísérő kilakoltatások, államosítások ellenére is, a régi kúriaéletnek, a kismemesi életformának és kastélykultúrának számos helyi emléke, változata maradt fenn vagy kelt újra életre: például Miklósváron, Olaszteleken, Uzonban és Zabolán.²⁴

Az eddigi terepvizsgálatok azt hozták felszínre, hogy a tárgyi kultúrának számos régi eleme, elsősorban a józan hagyományőrzés és a tudatos felújítás segítségével, egészen a közelmúltig fennmaradt a térségben: pl. a bútorfestés Vargyason és Csernátonban, a kapufaragás Csernátonban és Gelencén, a kádárság, zsindegyaragás Haralyban, Gelencén és Zabolán, a sír fejénél és lábánál elhelyezett, koporsó kivitelére is felhasznált kopjafa Eresztevényen, Gidófalván, Márkosfalván, Szöröcsén, Zágónban, vagy a gazdag szóttos kultúra Lemhényben, Zabolán stb.

A kiegyezést követő évtizedben, az iparosítás kibontakozása előtt, Háromszéken összesen 50 kender- és gyapotfeldolgozót, 65 gyapjúszövőt, 97 faedényt, 12 gazdasági eszközöket (szekér, kaptafa, osztováta) előállító mestert, 68 szitakészítőt, 30 nád- és gyékényfeldolgozót

21 Pozsony 1981

22 Balázs 1942; Kakas 2010; Pozsony 2015

23 Roediger 2012; Kós 1972; Balassa 1992; Szócsné Gazda 2015; Murádin Beyer 2016; Furu 2017. 301–303., 312–314.; Kinda 2011, 2017a, 2017b

24 Nagy 2011; Pozsony 2012. 180–188.; Fehér 2016; Szócsné Gazda 2015

regisztráltak hivatalosan. Kinda István az utóbbi években, 2012–2015 között a háromszéki falvakban 43 foglalkozásban összesen 1000 olyan kézművest tudott még azonosítani, aki mesterfokon ismerte és gyakorolta elődeinek hagyományos foglalkozását. Például az orbaiszéki Zabolán és Erdővidék falvaiban 20-25 különböző foglalkozású kézműves dolgozott még.²⁵

A római katolikus közösségek napjainkban két esperességhez tartoznak: a Sepsi-Barcasági és a Kézdi-Orbai Főesperesi Kerülethez. A vidék lakosságának jelentős része a reformáció idején protestánsná vált. Háromszék területén napjainkban két református esperesség (Sepsi és a Kézdi-Orbai) működik. A sepsiszéki és az erdővidéki unitáriusok hitéletét a Sepsiszentgyörgyön működő esperesség irányítja. Megjegyezzük, hogy Kovászna megye központjában ortodox esperesség is működik. Az utóbbi három évszázadban jelentős görögkeleti román közösségek alakultak Zabolán, Vajnafalván, Papolcon, Zágóban, Bodzaforraduló környékén, valamint Előpatakon, Árapatakon és Hídvégen.

Kézdi- és Orbaiszék felső, északi felében római katolikus többségű helységek találhatók, a protestánsok területüket tréfásan *Szentföldnek* szokták nevezni. A római katolikus közösségek megmaradását, sajátos kultúrájának, identitásának fenntartását és megerősítését elsősorban a katolikus felekezeti nemesi családok (Aporok, Kálnokyak, Mikesek, Szentkeresztyek) politikai és anyagi támogatása, valamint az Eszterneken és a Kantában működő ferences kolostor segítette elő. A vidék legjelentősebb búcsújárárhelye a Kézdiszentlélek fölötti Perkő, ahol egészen napjainkig augusztus 20-án szerveznek népes búcsút Szent István királyunk emlékére és tiszteletére.²⁶

A szék területén csak a második világháborút követő évtizedekben alakultak neoprotestáns kisközösségek. A szocialista évtizedekben búvápatakszerűen működő vallásos csoportok az 1989-es rendszerváltás után szabadon intézményesülhettek, nyilvános és legális keretek között működhetnek. Érdekes jelenség, hogy éppen ezek a vallási csoportok tudták sikeresebben integrálni a helybéli cigány közösségeket: például Székelyszáldoboson, Nagyborosnyón, Zabolán és Ozsdolán. A neoprotestáns közösségekbe való betagozódás azonban gyökeresen

25 Kinda 2017. 8–9.

26 Borcsa 2009. 372–378.

átrendezi a belépők korábbi kapcsolatrendszerét és életmódját. Mivel az alapító parasztpróféták nem ismerték és elítélték a magas kultúrát, a belépés után jelentősen átrendeződik a csoporthoz csatlakozott személyek mindennapi életstílusa és ünneprendje is.²⁷

Az etnográfusok Háromszéket kulturális szempontból két belső területi egységre (Alsó- és Felső-Háromszékre) tagolják. Alsó-Háromszék vásáros, gazdasági, oktatási, egyházi és katonai központja évszázadokon át Sepsiszentgyörgy volt. Az itt élő székelyek Barcaság szomszédságában éltek, s a brassói szász humanista reformátorok hatására már a 16. században protestáns, református és unitárius hitre tértek. A kálvinista hitet választották Kézdi- és Orbaiszék déli részén fekvő települések lakosai is. Habár Háromszék protestáns falvaiban viszonylag korán és gyors ütemben bontakozott ki a polgárosodás, a helyi kultúra számos rétegében egészen napjainkig színes hagyományok, kulturális elemek maradtak fenn: például az erdőkielésben, állattartásban, fafeldolgozásban és építészetben, továbbá a lakáskultúrában, textíliákban, szokásvilágban stb. Alsó-Háromszéken és Miklósvár fiúszéken a szász hatás napjainkban is tetten érhető a falvak építészetében, lakáskultúrájában és szokásvilágában. Habár az itt fekvő települések viszonylag korán polgárosultak, szokásaikban számos közösségi jellegű hagyományt (pl. szüreti mulatságot, farsangi felvonulást) napjainkig megőriztek.

A vidékkel foglalkozó kutatók nem tartották véletlennek, hogy a legpolgárosultabb közösségek éppen Alsó-Háromszéken élnek, ahol Székelyföld legtermékenyebb mezőgazdasági területei, Brassó vonzáskörzetében vannak. Ebben a térségben már a 19. század végétől piaci viszonyokkal számoló családi gazdálkodás alakult ki, melynek keretében egyre nagyobb mennyiségben kezdtek eladásra (pl. cukorrépát, lencsét, burgonyát) termelni.²⁸

A rendszerváltozást követő években a családi gazdaságokban megtermelt krumplit, zöldséget és virágokat, valamint kenyeret és күrtőskalácsot Szentivánlaborfalván, Uzonban és Kőkösön a főút mentén, a porták előtt árusítják. Ezek a természeti és gazdasági tényezők jelentős hatást gyakoroltak a korábbi, hagyományos kultúra szerkezetére is,

27 Kinda 2011. 253–270.

28 Kósa 1990. 358–365.; Mohay 2011. 859.

felgyorsították annak polgárosodását, és az urbánus modellek elterjedését.²⁹

Felső-Háromszék karakterisztikus mikroegysége a színkatolikus *Szentföld*, mely nem csak vallásában, hanem kultúrájában is közel áll a Csíkszékhez tartozó, szomszédos Kászonokhoz. Ez a kulturális közelség megfigyelhető a népi vallásosságban, szokásvilágban, építészetben, gazdálkodásban, erdőkiélésben is. A falucsoport egyházi és vallási központja évszázadokon át Esztelnek volt, ahol napjainkig ferences kolostor működik. Az esztelneki gyermekek, fiatalok szocializációjáról Gazda Klára készített monografikus igényű disszertációt.³⁰ Csak az 1989-es rendszerváltozás után tudott nagyobb tanulmányt közölni az esztelneki gyermekek, fiatalok vallásos életbe való neveléséről.³¹ A vidék másik egyházi centruma Kézdivásárhely északi tözsomszedságában, a Kantában alakult ki, ahol a minoriták egészen a második világháborúig kolostort, rangos gimnáziumot és mezőgazdasági iskolát működtettek. Kiemeljük, hogy a vidék nemesi családjai, köztük az Altorján élő Aporok, messzemenően támogatták ennek a katolikus központnak a működését is. Folyamatosan figyelmet fordítottak a földrengések által megrongált templomok, kápolnák felújítására s színvonalas berendezésekkel (pl. oltárokkal, orgonákkal, harangokkal) való ellátására.

A felső-háromszéki színkatolikus falvakban (pl. Kézdiszentléleken, Esztelneken, Kézdialmásban, Lemhényben, Bereckben), egészen napjainkig, színes hagyományok, szokások maradtak fenn: például karácsonyi betlehemezés, farsangtemetés, szentsírállítás, lovas húsvéti határkerülés, májusfaállítás, Szent György-napi esztenakiállítás stb.³² Érdekes jelenség, hogy az 1989-es rendszerváltozást követő reprivatizáció után a családi és a farmer típusú gazdálkodás a legtöbb *szentföldi* székely faluban sikeresen bontakozott ki. Például Nyújtódon és Csernátonban, a Bákót Brassóval összekötő főút mentén helyben megtermelt burgonyát, zöldséget, virágot és dísznövényt árusítanak.³³ Megjegyezzük, hogy Kézdivásárhelyen és a szomszedságában fekvő telepü-

29 Pozsony 2002, 2018.

30 Gazda 1980

31 Gazda 1991

32 Pozsony 2015

33 Pozsony 2018

lésekben napjainkig káposztát is termelnek eladásra.³⁴ A mezőváros szomszédságában fekvő falvakban (pl. Csernátanban, Kézdiszentléleken, Nyújtódon, Torján) pedig a rendszerváltozás utáni évtizedekben nagyléptékű, korszerű, gépesített krumplitermesztés alakult ki.

*

A háromszéki népi kultúra belső színességét, tagolódását jelentős mértékben elősegítették a vidék rendi hagyományai, kapcsolatai, strukturái, természetes erőforrásai, gazdasági, társadalmi, felekezeti, etnikai viszonyai, szomszédainak kultúrája, értékrendje és életmódja, közlekedési folyosói, vásáros és urbánus központjai. Habár az egyik legkeletibb magyar tájegységünk, a nyugat- és a közép-európai javak folyamatosan eljutottak az itt élő székely közösségekhez. A vasútépítést követő polgárosodás a vidék nagyobb részén a kiegyezést követő évtizedekben bontakozott ki. Habár a háromszéki székelység jelentős része mindig is fogékony volt az új elemek iránt, kultúrájában számos archaikumot napjainkig megőrzött.

IRODALOM

Albert Ernő

1973 *Háromszéki népballadák*. Albert Ernő és tanítványai gyűjteménye Faragó József bevezetőjével és jegyzeteivel. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

2000 *Szabad madár. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok*. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy

Ambrus Tünde

2014 *Székely falutízesek. Egy sajátos településrendszer mint társadalmi-gazdasági tevékenység kerete*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csík-szereda

Balassa Iván

1992 A székelyföldi Erdővidék temetői. *Ethnica*, Debrecen

Balassa M. Iván

2016 *Székelykapuk régen és ma*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy

Balázs Márton

1942 *Adatok Háromszék vármegye néprajzához*. Sepsiszentgyörgy

Pozsony Ferenc: Vázlat Háromszék népi kultúrájáról 125

- Bárdi Nándor – Hermann Gusztáv Mihály (szerk.)
1999 *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéről.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- Bárth János
2015 *Ozsdola, az őrfalu. „Falu” és „megye”, vagyis székely közösség és egyházközösség Ozsdolán a XVIII–XIX. században.* Kecskemét
- Borcsa János (szerk.)
2009 *Kézdiszentléleki breviárium.* Ambrózia, Kézdivásárhely
- Demeter Lajos – Kisgyörgy Tamás
2011 *Életem, Háromszék 1. Boldog békeidők. Emlékképek a XIX–XX. századból és az 1848–49-es szabadságharctól Szarajevóig.* Charta, Sepsiszentgyörgy
- Dimény Attila
2018 *A polgárosodás társadalmi és kulturális hatásai Kézdivásárhelyen (1750–1944).* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- Fehér János
2016 *Az olaszteleki Daniel-kastély és 17. századi falképei.* Daniel Kastély Egyesület, Olasztelek
- Furu Árpád
2017 *Táji tagolódás Erdély népi építészetében.* Exit Kiadó – Teleki László Alapítvány, Kolozsvár
- Gazda Klára
1980 *Gyermekvilág Esztelneken. Néprajzi monográfia.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
1991 *Vallásos élet, vallásos nevelkedés Esztelneken.* In S. Lackovits Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében I.* VEAB Néprajzi Munkabizottsága – Caritas Transsylvania, Veszprém, 159–177.
- Incze László
2012 *A rendtartó székely város. Tanulmányok, cikkek, beszélgetések Kézdivásárhely múltjáról és múzeumáról.* Polis Könyvkiadó, Kolozsvár
- Jakó Zsigmond – Juhász István
1979 *Nagyenyei diákok 1662–1848.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- Kakas Zoltán
2010 *Háromszéki írott tojások.* Kovászna Megyei Művelődési Központ – Kovászna Megye Tanácsa, Sepsiszentgyörgy
- Kinda István
2011 *Hagyományok béklyójában. Tanulmányok a falusi életmódok és kényszerstratégiák témaköréből.* Székely Nemzeti Múzeum – Kriza János Néprajzi Társaság, Sepsiszentgyörgy–Kolozsvár
2017a *Hagyományos népi mesterségek Háromszéken és Erdővidéken.* Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy
2017b *Kontrasztok. Gazdálkodási minták két székelyföldi régióban.* Kriza János Néprajzi Társaság – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár

- Kinda István – Pozsony Ferenc
2016 *Tradiții secuiești / Szekler Traditions / Székely hagyományok.* Artpress, Timișoara
- Kiss Tamás – Barna Gergő
2012 *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. Demográfiai és statisztikai elemzés.* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár
- Konsza Samu
1957 *Háromszéki magyar népköltészet. Konsza Samu gyűjteménye.* Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Marosvásárhely
- Kós Károly dr.
1972 *A vargyasi festett bútor.* Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár
- Kósa László
1990 *Paraszti polgárosulás és népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920).* Néprajzi Tanszék, Debrecen
- Kozma Ferencz
1879 *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota.* Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet, Budapest
- Kriza János
1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény I.* Kolozsvár
2013 *Vadrózsák. Erdélyi hagyományok.* Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórt hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- Kriza János – Orbán Balázs – Benedek Elek – Sebesi Jób
1882 Székelyföldi gyűjtés. *Magyar Népköltési Gyűjtemény* 3. Atheneum, Budapest
- Magyar Zoltán
2011 *A magyar népi kultúra régiói 2. Felföld, Erdély, Moldva.* M-érték Kiadó, Budapest
- Malonyay Dezső
1909 *A magyar nép művészete II. A székelyföldi, a csángó és a torockói Magyar nép művészete.* Franklin-Társulat, Budapest
- Mohay Tamás
2011 Erdély. Keleti népterület. In Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz I. 1. Táj, nép, történelem.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 788–893.
- Murádin Beyer Katalin
2016 *Háromszék népi építészetéről.* ALTPrinter Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy
- Nagy Balázs (szerk.)
2011 *Küriák földje Háromszék.* Háromszék Vármegye Kiadó, Sepsiszentgyörgy

Pozsony Ferenc: Vázlat Háromszék népi kultúrájáról 127

- Novák Csaba Zoltán (szerk.)
2015 *Elíttek Háromszéken a 19–20. században. A politikai, gazdasági, egyházi és kulturális élet szereplői. Tanulmányok.* Háromszék Vármege Kiadó – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- Novák Csaba Zoltán – Tóth-Bartos András – Kelemen Kálmán Lóránt
2013 *Újjászületés, Háromszékből Kovászna. Kovászna megye megszervezése és intézményesülése 1968–1972.* Háromszék Vármege Kiadó – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- Orbán Balázs
1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból I–VI.* Pest
- Pál Judit
2003 *Városfejlődés a Székelyföldön 1750–1914.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- Pozsony Ferenc
1981 „Virrasztóbeli keserves nótáink”. Népballadák közössége és szertartása. *Korunk*, XL. 10. 735–738.
1984 *Álomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák.* Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Pozsony Ferenc. A dallamokat lejegyezte és a zenei részt gondozta Török Csorja Viola. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
1993 A háromszéki magyarjékú cigányok vallásos hitélete. In Barna Gábor (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok* 1. Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 76–80.
2002 Káposztatermelők Kézdivásárhelyen és környékén. In Szilágyi Miklós (szerk.): *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999.* MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 261–270.
2015 *Háromszéki ünnepek. Dolgozatok háromszéki népszokásokról.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
2018 A lokális identitás és reprezentáció Erdélyben. In Kavecsánszki Máté – Marinka Melinda (szerk.): *Táj és kultúra 1.* Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen, 140–159.
- Roediger Lajos
2012 *Kászoszék és Háromszék néprajzi szemmel.* Sajtó alá rendezte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal ellátta Szócsné Gazda Enikő. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy
- Szócsné Gazda Enikő
2015 *A háromszéki hozomány a 19. században.* Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre

Emberfa (akril, vászon, 80 x 80 cm, 2016)